

MEMORIE ȘI INGRATITUDINE POST-HOLOCAUST. CAZUL MARIANNE KARDOS

.....

Lucian NASTASĂ-KOVÁCS

Nu m-aș fi gândit acum un deceniu, când am publicat volumul *Evreii din România (1945-1965)*¹, că voi reveni peste mai bine de un deceniu asupra unei ipostaze pe care o surprinsesem atunci, și anume condamnarea unei foste deținute în lagărele naziste de exterminare – ce cunoscuse toate ororile specifice unui atare statut – la alți câțiva ani de reclusiune, după ce – se vorbea atunci – trecuse Holocaustul. Însă, în toți acești ani mi-a fost dat să trec aproape zilnic pe lângă locuința ei din Cluj, de pe str. David Ferenc nr. 17, uitându-mă mereu spre imobilul cu pricina, doar, doar o voi vedea cumva la una din ferestre, să-i aflu chipul, să încerc cumva să-i deslușesc o parte a biografiei și după expresia feței.

Cum de la sine se înțelege, am ezitat totodată să o caut, să intru în dialog cu ea, pe de o parte pentru că este mult prea cunoscută tăcerea supraviețuitorilor evrei, explicabilă de altfel și confirmată prin sutele de mii de alte tăceri, pe de alta prin discreția pe care mi-am impus-o în ceea ce privește destinul ei în anii de după revenirea din lagărele de concentrare, atitudine oarecum întărită și de sfaturile unor cunoștințe comune. Așa se face că personajul în cauză a rămas enigmatic,

---

¹ *Evreii din România. Mărturii documentare (1945-1965)*, coord. Lucian Nastasă, Cluj, Centrul pentru Resurse și Diversitate Etnoculturală, 2003; pentru subiectul de față vezi p. 137-147.

suspendat oarecum între ceea ce înseamnă un erou și ceea ce ar presupune totodată opoziția din partea chiar și a unei părți infime a unei comunități.

Însă nu demult am fost invitat în casa cu pricina pentru a sărbători ceea ce nu se întâmplă prea des: aniversarea unui secol de viață a eroului meu enigmatic, de altfel declinul mobilizator spre reflecție, spre rememorarea de acum. De fapt, cine este persoana și ce poate fi atât de special pentru mine și colegii mei istorici (care am văzut atâtea mii și mii de documente, traversând cu mintea nenumărate tragedii prin care au trecut oamenii de-a lungul vremii etc.) în a cunoaște și a comunica și altora un portret, însoțit de o narațiune căreia i se poate reproșa orice, nu însă și faptul că ar fi o plăsmuire! Iar ceea ce vă voi spune de acum este doar rezultatul investigațiilor personale, întemeiate numai pe surse arhivistice, și nu produsul istoriei orale (nu de puține ori distorsionată), deși – ați dedus – se putea și încă se mai poate asculta și mărturia supraviețuitorului. În fapt, demersul de față îl doresc un soi de experiment în mai multe sensuri, de la tematica ce o implic în dezbateri până la confruntarea dintre produsul istoriografic și cel memorialistic.

Vă voi vorbi astăzi despre Marianne Pollak, născută la Cluj cu doar câteva luni înainte de izbucnirea primului război mondial, la 10 aprilie 1914. Era fiica avocatului Alexandru Pollak (n. 1887) și a Aureliei (născută Boskovics, în 1887), crescând alături de fratele ei mai mare – Tiberiu (n. 1911) – într-o familie de bun renume, de evrei ortodocși, în care tradiția iudaică era respectată cu sfințenie, într-o casă aproape de centrul orașului, la doar o sută de metri de impozantul Liceu „Brassai Samuel” cu a sa austeră biserică unitariană. Marianne a fost crescută în cultul pentru cel Atotputernic, tatăl ei fiind nu doar posesorul unei impresionante biblioteci de vechi cărți evreiești (miraculos salvată în anii Holocaustului), ci și un veritabil erudit, bun cunoscător al Torei, dar și un talmudist mult apreciat de coreligionari. Nu doar că a fost extrem de activ în cadrul comunității evreiești clujene, însă mulți ani s-a ocupat și de afacerile juridice ale acesteia, fiind totodată autorul mai multor texte teologice, majoritatea inedite, dar unele aflându-și cititorii în ziarul local „Új Kelet”.

Asemenea unei vechi tradiții evreiești, Marianne Pollak a urmat cursurile facultății de medicină din Cluj, specializându-se în stomatologie,

însușindu-și totodată temeinice cunoștințe în ce privește intervenția și tratamentul celor mai diverse maladii. S-a căsătorit cu un coleg de profesie, Alexandru Kardos, tot medic stomatolog, ambii exercitându-și mai apoi deprinderile într-un cabinet propriu, bucurându-se nu doar de o clientelă numeroasă, ci și de multă apreciere.

Schimbările teritoriale din toamna lui 1940 și primii ani ai războiului mondial păreau să-i afecteze prea puțin, asemenea mai tuturor evreilor ardeleni fiind maghiarofoni, iar în plus, deși exista și în Ungaria acelor timpuri o legislație antisemită, violențele la adresa lor au fost aproape inexistente până în primăvara lui 1944, pe când în Vechiul Regat al României se petrecuseră deja câteva pogromuri începând încă dinspre finele anului 1940, pentru ca din 1942 să se organizeze, deja, lagărele de muncă din Transnistria, cu toate ororile evidențiate deja de istoriografia problemei².

Asistăm, de altfel, la un soi de paradox, în sensul că Ungaria fusese cea care, imediat după război, a determinat activarea unui antisemitism militant, însoțit de o legislație antievreiască, precum Legea XXV din 1920, referitoare la cuantumul înscrierii la universitate în funcție de apartenența etnică. Însă este deja un aspect bine cunoscut faptul că în toți acei ani de așa-zisă atitudine antisemită în Ungaria, restricțiile legislative impuse evreilor au fost eludate cu pricepere de către autorități, neexistând nici pogromuri, nici deportări, nici atacuri izolate antievreiești, cel puțin până la ocupația germană din anii celui de-al doilea război mondial³.

² Vezi Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, Edit. Hasefer, 1997; *Exterminarea evreilor români și ucrainieni în perioada antonesciană*, ed. Randolph Braham, trad. Lucia Vitcowsky, București, Edit. Hasefer, 2002; *Al III-lea Reich și Holocaustul din România. 1940-1944. Documente din arhivele germane*, ed. Ottmar Trașcă și Dennis Deletant, București, Edit. Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, 2007; *„Chestiunea evreiască” în documente militare române, 1941-1944*, ed. Ottmar Trașcă, cu o prefață de Dennis Deletant, Iași/București, Institutul European/Institutul „Elie Wiesel”, 2010 ș.a.

³ Nathaniel Katzburg, *Hungary and the Jews. Policy and legislation 1920-1943*, Ramat-Gan, Bar-Ilan University Press, 1981 (cu o versiune în limba maghiară, adăugită, apărută în 2002, la Budapesta, Editura Bábel).

Abia de acum, din aprilie 1944, în contextul unor schimbări politice semnificative la Budapesta, se declanșează urgia contra evreilor din Ungaria, în acest context colonelul SS de tristă reputație, Adolf Eichmann, ocupându-se personal de organizarea deportării acestora în lagărele de concentrare naziste⁴.

Astfel, la nici o lună de la împlinirea vârstei de 30 ani, Marianne Kardos – asemenea tuturor coreligionarilor ei clujeni – este internată în ghetoul de la fabrica de cărămidă din cartierul Iris⁵, aici aflându-și părinții, aduși cu o zi sau două mai devreme. Asemenea multor altor evrei susceptibili a fi bogați, și tatăl ei a fost torturat, fiind de altfel martora vie a odioaselor anchete la care erau supuși aceștia pentru a dezvălui unde și-au ascuns averile. În noile împrejurări, Marianne devine extrem de utilă internaților în ghetou datorită competențelor profesionale, înțelegând de pe acum că de priceperea și implicarea în a acorda asistență medicală celorlalți va depinde nu numai viața deținuților, dar în primul rând, a ei.

Evident, pare acum o manieră de gândire rudimentară, dar de vreo șapte decenii psihologii, secondând pe istorici, au tot căutat să explice mecanismele inconștiente ale conservării de sine în cazul deținuților din lagărele naziste, evidențiindu-se în situația medicilor prizonieri nu numai responsabilitățile, dar și compromisurile unei poziții „privilegiate” precum cea dobândită încă de la ghetoul din Cluj de către Marianne Kardos, ipostază reiterată și în împrejurările ce vor urma.

Pentru a fi împreună cu părinții, Marianne a intervenit pe lângă conducerea ghetoului pentru a pleca spre Auschwitz în primele

⁴ Vezi Arieh Ben-Tov, *Facing the Holocaust in Budapest. The International Committee of the Red Cross and the Jews in Hungary, 1943-1945*, Geneva, Henry Dunant Institute, 1988; Vera Ranki, *The politics of inclusion and exclusion. Jews and nationalism in Hungary*, New York, Holmes & Meier, 1999; Randolph L. Braham, *The politics of genocide. The Holocaust in Hungary*, Detroit, Michigan, Wayne State University Press, 2000 (cu o versiune prescurtată, în limba română, București, Edit. Hasefer, 2003); Ronald W. Zweig, *The gold train. The destruction of the Jews and the looting of Hungary*, New York, Morrow, 2002 ș.a.

⁵ Ceva mai înainte, soțul ei fusese inclus în cadrul unui detașament de muncă. Pentru acest ghetou vezi Gh. I. Bodea, *Tragedia evreilor din nordul Transilvaniei, 1944*, Cluj, Edit. Hiparion, 2001, p. 190-203.

transporturi organizate, ajungând aici în 27 mai 1944 după o călătorie de cinci zile și cinci nopți în condiții de acum prea bine știute. Aici se produce o nouă dramă, fiind despărțită de părinții ei, realizând abia mai târziu că aceștia și-au aflat imediat sfârșitul în camerele de gazare, fumul greu și înecăcios al cuptoarelor – puternic resimțit în baraca unde i s-a dat întâiul prici⁶ – purtând în văzduh și rămășițele celor dragi ei.

Nu a rămas la Auschwitz decât două săptămâni, după care a început un veritabil pelerinaj pe la tot felul de lagăre ori tabere de muncă forțată, cam șase la număr, pe care le-a cunoscut în numai opt luni de detenție, totul însoțit de drumuri lungi și istovitoare, din sud-vestul Poloniei până aproape de Riga (în Letonia), pentru a fi readusă în vechiul „coridor polonez”, în apropierea Gdansk-ului, aproape mereu pe jos, în contextul contraofensivei trupelor sovietice și al unei ierni teribile.

A cunoscut, astfel, lagărul de la Kaiserwald, condus de un *obersturmführer* SS, Albert Sauer (deși numeroase mărturii îl indică pe căpitanul SS Hans Brüber ca fiind conducătorul de facto⁷), unde după o săptămână de muncă istovitoare, căutându-se un medic, Mariannei i s-a oferit șansa de a fi numită la blocul sanitar, fiind singura ce avea o asemenea pregătire, chiar dacă numai în stomatologie. A fost un fel de a spune „șansă”, pentru că nimic din ceea ce a însemnat lagăr nazist nu poate fi asociat cu norocul, cu vreo împrejurare favorabilă, pentru că atmosfera vorbea de la sine. Bunăoară, aleea care lega infirmeria de celelalte barăci era „pavată” cu pietre funerare pe care se vedeau inscripțiile ebraice, provenite probabil de la vechile cimitire din Riga și Dvinsk, poate chiar de lângă Vilnius. Apoi, chiar dacă nu era un lagăr de exterminare, bărbații și femeile internate aici erau supuse la munci istovitoare îndeosebi în exploatările miniere, dar și în fabrici ori în agricultură, accidentele fiind frecvente.

⁶ Cf. mărturiilor Mariannei Kardos sub titlul *Doctoriță în infern*, volum semnat cu pseudonimul Miryam Chanit, apărut sub egida Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România (Caiete, nr. 4).

⁷ Acesta a trăit până la 2 martie 1967, fără să fi fost adus vreodată în fața justiției. În schimb, Sauer și-a aflat sfârșitul în condiții încă neelucidate pe 3 mai 1945, lângă Berlin.

Nu i-a fost dat să stea mult aici, pentru că apropierea armatei sovietice a făcut ca lagărul să fie evacuat, Marianne Kardos ajungând în lagărul de femei de la Dundanga I, undeva în nordul Letoniei, unde deținutele erau folosite pur și simplu la defrișatul pădurilor. Și aici a lucrat ca medic, având în grijă aproximativ 600 de femei, rămânând astfel în lagăr, asigurând însă asistența medicală cu un minim de material sanitar (pansamente doar de hârtie, iar medicamente aproape deloc), cu toate acestea dovedind multă pricepere îndeosebi în ameliorarea arsurilor și a rănilor de la picioare.

Ceea ce deținuții de rând știau mai puțin era faptul că prin ordinul comandantului, nu era permisă scutirea de la muncă pentru tratament a mai mult de 25-30 de persoane, creându-se din capul locului situația de opțiune din partea medicului, pentru că mereu și mereu au existat bolnavi ce au crezut că li se cuvine mai mult decât altora, mai ales în condițiile date ale unui lagăr nazist de muncă. Cum de la sine se înțelege, ulterior se vor găsi printre deținute nenumărate martore ale abnegației Mariannei Kardos, dar și suficiente persoane care să declare că li s-a refuzat o asistență medicală așa cum și-ar fi dorit-o! Pentru că nu trebuie uitat nici o clipă că pentru comandanții lagărelor nu existau „bolnavi”, ci numai „lucrători și morți”!⁸

Și totuși, dincolo de tratarea bolnavelor, pretutindeni pe unde a mai fost, Marianne Kardos a reușit să amelioreze situația igienică a deținuților, obținând de la diverșii factori de decizie puțința de a avea apă, cât mai multă apă, bine raționalizată și în ceea ce privește igiena personală. La Dundanga III, ea s-a confruntat cu o situație și mai dificilă, în sensul că izbucnise deja o epidemie de febră tifoidă, scarlatină și difterie, tratând zilnic în jur de 200-250 femei, sub comanda unei doctorițe poloneze. Cum frontul se tot apropia, a trebuit evacuat și acest lagăr, Marianne parcurgând pe jos 80 km în doar cinci zile, fără alimente, îngrijindu-se de kolegele care cădeau pe drum de osteneală, găsim-le eventual un loc în vreo căruță sanitară, pentru că orice abandon însemna și moartea.

⁸ *Evreii din România (1945-1965)*, citat, p. 137.

Ajunsă în lagărul mixt de la Libau (Łubowo în poloneză), împreună cu alți trei medici a trebuit să se îngrijească de aproximativ 6000 de deținuți, aici fiind nevoită chiar să practice și un tratament chirurgical, în condiții aproape incredibile: în miez de noapte, pe întuneric, în hala unei uzine, trezită după o zi istovitoare, în acest context rostind câteva vorbe necontrolate, ce mai târziu vor constitui un cap de acuzare. După câteva zile deținuții se vor îndrepta spre lagărul de la Stutthof, în apropierea Gdansk-ului, inclus din iunie 1944 în programul „soluției finale”, prin utilizarea nu doar a camerei de gazare, ci și a unor vagoane de marfă special pregătite să ucidă cu ajutorul gazului toxic aproximativ 150 persoane/vagon. Aici a funcționat, de altfel, și una din fabricile de tristă amintire, ce producea săpun din corpul uman.⁹

Deși menținută în corpul medicilor-deținuți, perioada petrecută de Marianne Kardos la Stutthof nu a fost deloc ușoară, pe de o parte pentru că exista primejdia de a sfârși într-o groapă comună sub presiunea apropierii rușilor, pe de alta datorită faptului că lagărul era dominat de deținutele politice poloneze (în postura de *kapo*), caracterizate de mai toate evreicele trecute pe aici ca fiind extrem de rele și agresive, lipsite de scrupule și dispuse la orice. Este și motivul pentru care a profitat de calitatea ei de medic pentru a fi mutată la Dörbeck, unde nu existau barăci, ci doar corturi, iar diferența era aproape generalizată, într-o lună de zile dovedindu-și inventivitatea în ameliorarea suferințelor, pentru ca mai apoi să ajungă în lagărul de muncă de la Gutttau, de unde i se vor trage și multe din suferințele de după sfârșitul conflagrației.

De fapt, acest lagăr era unul nu demult încropit, motiv pentru care, la început, deținutele au fost cazate în corturi, abia la începutul toamnei ridicându-se 12 barăci (în care locuiau 70-80 persoane) și un „Rewier” (o baracă-spital), mâncarea fiind ca și inexistentă, de asemenea în ce privește igiena, peste toate suprapunându-se o toamnă mizerabilă, în acest colț nordic al Europei. Nu întâmplător, după lungile marșuri dinspre răsărit și în condiții de detenție tot mai oribile, puterile

⁹ Danuta Drywa, *The extermination of Jews in Stutthof Concentration Camp*, Gdansk, Stutthof Museum in Sztutowo, 2004. Vezi și Macha Rolnikaite, *Le journal de Macha. De Vilnius à Stutthof, 1941-1945*, Paris, Liana Levi, 2003.

femeilor erau la limita de jos, moralul de asemenea, aproape că dispăruse voința de a mai trăi, mai toată lumea nu-și dorea decât o clipă de odihnă. Asta și pentru că, în principal, deținutele de la Gutttau au fost folosite pentru săpatul tranșeelor, muncă extrem de istovitoare și pentru oameni bine făcuți, darămite pentru niște femei nealimentate și istovite de condițiile detenției, lucrând pe o vreme morocănoasă, în care noroiul părea să înghită totul, fără încălziri și doar în zdrențe. În acest context, numărul femeilor bolnave era într-o continuă creștere, în vreme ce inspectorul sanitar al lagărului sau medicul neamț impuseseră o cotă în ce privește cuantumul internărilor și absențelor de la muncă (nu mai mult de 32-35 persoane), pe când solicitările erau cel puțin înzecite, efectivul lagărului fiind de aproape 1000 persoane, la care se adăugau încă ale 600 dintr-o concentrare de muncă apropiată (Nagelstahl), pe care personajul nostru le vizita de două ori pe săptămână.

Astfel, Marianne Kardos a trebuit, ca și până atunci, să-și raționalizeze comportamentele, generându-și propriile clasificări în interiorul mediului ei, care era, totuși, un univers închis, alcătuit din femei bolnave sau altele epuizate, ambele categorii având nevoie de o firească refacere fizică. Numai că deși era medic, care depusese un jurământ etc., activitatea ei se derula sub permanența arbitrarului și a imposibilității de a se revolta sau de a schimba ceva. Există suficiente mărturii că a făcut multe pentru cele ce aveau nevoie de un ajutor medical imediat și calificat – și nu numai – de la a procura încălziri (nimic altceva decât celebrii saboți de lemn) și haine, până la a spori regimul de alimentație a celor internate în „Rewier”, a cărui capacitate era mai mereu dublată, nu fără a primi amenințări din partea comandantului SS. Ca și în celelalte lagăre prin care trecuse, Marianne nu putea fi așadar decât admirată și apreciată pentru aparenta poziție privilegiată ce o avea sau dezaprobată, urâtă și – evident – defăimată.

La sfârșitul lui ianuarie 1945, odată cu înaintarea trupelor sovietice, vine și ordinul evacuării peste noapte a lagărului de la Gutttau, într-un ger năprasnic, pe jos, pe un fundal aproape apocaliptic, de explozii și în luminile trasoarelor. Când au ajuns trupele sovietice, i-au găsit morți pe toți cei abandonați în barăci de către nemți – din cauza neputinței de a se deplasa – asasinați de fapt fie prin otrăvire, fie prin

lovire. Marianne Kardos împreună cu toate celelalte deținute care peste noapte, în marșul lor, au zăbovit într-o fermă părăsită, s-au trezit, deodată, libere, așa cum mereu s-a întâmplat în asemenea cazuri, gărzile SS dispărând parcă în neant.

S-a încheiat astfel un capitol din viața Mariannei Kardos care ar fi trebuit să marcheze și sfârșitul suferințelor, cel puțin a celor provocate de naziști în anii celui de-al doilea război mondial și care aveau ca scop inițial exterminarea sistematică în principal a evreilor. Numai că lucrurile nu s-au petrecut chiar așa de simplu, n-au venit pentru toți deținuții trupele eliberatoare pentru a deschide porțile lagărelor, acordând celor până de curând oropsiți întreaga asistență medicală și umană necesară, așa cum adeseori am văzut prin filme. Este un capitol de istorie ce încă trebuie analizat și pus sistematic pe hârtie, în toată diversitatea lui tipologică.

În cazul Mariannei Kardos și a celorlalți supraviețuitori de la Guttau, „eliberarea” este doar un fel de a spune, pentru că imediat – chiar și fără gardienii SS – s-au trezit într-un haos de nedescris, specific de altfel zonelor din preajma frontului. Însă fericirea că au scăpat cu viață din infern a fost imediat temperată de primejdia de a muri din cauza bombardamentelor și a tirurilor din ambele părți. În aceste împrejurări, fostele deținute și-au continuat marșul trecând prin tot felul de primejdii, de la a muri în flăcările unei case incendiate până la a îndura violul soldaților Armatei Roșii.

Marianne și-a pus priceperea la lucru chiar și în asemenea împrejurări, întâlnind mereu pe parcursul acestui periplu de a ieși din zona frontului alte și alte grupuri de deținuți de toate națiile, cărora le-a acordat asistența medicală necesară, în afară de tratarea bolilor infecțioase specifice transformându-se într-un veritabil chirurg, tratând o gamă diversă de plăgi, amputând membrele cangrenate în urma degerăturilor și a infecțiilor, administrând medicație etc., totul parcă într-un ritm fără seamăn până atunci și la un număr tot mai mare de bolnavi. Și nu trebuie să ne imaginăm că – asemenea colegelor ei – a fost mai bine hrănită sau îmbrăcată, pentru că lipsurile erau la fel de mari, poate nu chiar ca în fostele lagăre naziste.

Mai mult chiar, dacă de regulă nemții scuteau medicii prizonieri de muncă, pentru a se îngriji de sănătatea deținuților, „liberă” fiind

de acum, dar „internată” într-un lagăr sovietic, Marianne Kardos este, totuși, trimisă periodic să împlinească și munci fizice, unele chiar istovitoare, pentru că era pusă să descarce vagoanele ce proveneau din rețeaua sovietică de căi ferate. Evident, de data aceasta nu au lipsit nici momentele de relaxare sufletească, delectându-se de pildă cu discuțiile „intelectuale” purtate cu prizonierii francezi, Marianne fiind o „lingua franca”.

Treptat, sfârșitul războiului a adus cu sine și o viață mai bună pentru foștii prizonieri, care au fost trimiși mai spre sudul Europei, Marianne fiind cazată chiar într-un sanatoriu pe țărmul mării. A ajuns, în cele din urmă, și la București, bucurându-se de o atenție specială nu din partea autorităților, ci a oamenilor de rând, a simplilor trecători, care văzând-o cum arată și aflând că fusese la „Auschwitz” deveneau deodată extrem de atenți și mărinimoși, invitând-o la masă, oferindu-i mici daruri etc., dar mai ales zâmbete și speranță într-un viitor mai bun.

Dar n-a fost să fie așa! Ajunsă la Cluj, Marianne are bucuria de a-și regăsi soțul (ce servise într-un batalion maghiar de muncă), revenit de ceva vreme și care deja își deschisese un cabinet stomatologic, își află casa părintească așa cum o lăsase, practic intactă datorită devotamentului fostei bucătărese, dar realizează totodată că mama, tatăl și frațele ei au dispărut pentru totdeauna. Dacă în periplul ei prin diversele lagăre reușise să-și păstreze o sănătate oarecum acceptabilă, de cum ajunge la Cluj cade bolnavă de difterie. Este tocmai perioada când câteva foste colege de prin lagărele naziste (nu mai mult de șase, șapte) „au denunțat-o” autorităților pentru „atitudinea” ei din perioada detenției, atitudine rezumată la idea că Marianne Kardos nu le-a acordat asistența medicală solicitată, în vreme ce „prietenele” ei au fost favorite și îngrijite suplimentar în cadrul barăcilor sanitare.

S-a declanșat, astfel, în vara lui 1945, la doar o lună de la revenirea în țară, o istovitoare anchetă¹⁰, care, în urma nenumăratelor mărturii în apărarea Mariannei Kardos (multe venite mai ales din străinătate), s-a

¹⁰ Pentru declarații vezi *Arh.St.Cluj, Inspectoratul de Poliție Cluj*, inv. 399, dos.630/1945, f. 2-16.

încheiat prin a nu se intenta vreun proces acesteia, acuzațiile nefiind confirmate. Toate colportările ce au însoțit această anchetă au creat, însă, doctoriței o atmosferă deloc comodă printre coreligionari, dar mai ales printre ceilalți concitadini, mai vechile sentimente antisemite din anii prigoanei și îndeosebi dorința unora de a se face uitată atitudinea lor față de evreii care, culeși de prin casele lor din Cluj pentru a fi internați în ghetoul de la Iris, au fost umiliți și batjocoriți, casele jefuite etc., au dorit să se afle cât mai mulți „acari Păun”.

Știm însă acum că atmosfera acestor ani, începând chiar cu vara lui 1945, nu era deloc limpede, grija față de evreii ce au suferit în anii celui de-al doilea război fiind privită drept excesivă, chiar iritantă, pentru că în România se reactivaseră, din toamna lui 1944, mai vechile organisme de ajutor social pentru israeliții săraci, înființându-se, în mai toate orașele, „cantini populare”, „centre de lapte”, orfelinate, spitale, sanatorii etc. Cu alte cuvinte începuse refacerea tuturor acelor structuri instituționale care au menținut, de-a lungul timpului, coeziunea comunităților, ferindu-le astfel de manifestările ostile sau obstructioniste. În plus, *The American Jewish Joint Distribution Committee* (uzual: Joint) și *Jewish Agency* au acoperit, în mare parte, necesitățile, comunitățile locale neavând, încă, posibilitățile materiale suficiente, iar statul român fiind, la rândul său, ruinat de efortul de război și întreținerea armatelor sovietice.

Însă toată această mobilizare în favoarea prizonierilor din anii conflagrației, cărora prea puțini non-evrei le-au luat apărarea, părea mării mase a populației ca o „discriminare”, de unde și refacerea unui perfid antisemitism, nepronunțat, dar vizibil în cadrul unor analize mai atente. Mai mult chiar, în vreme ce populația evreiască aștepta de la noile autorități îndreptarea abuzurilor și depozărilor din anii precedenți (abrogarea legislației rasiale, restituirea bunurilor imobiliare și a celor mobile, ori compensarea lor etc.), mai vechile prejudecăți erau greu de estompat. În cadrul Consiliului de Miniștri din 2 octombrie 1945, de pildă, când se discuta problema rechiziționării unor imobile, primul ministru Petru Groza afirma – ceea ce ar putea părea de bun simț la prima vedere – că „noi le-am restituit drepturile lor, dar nu le putem crea o situație privilegiată [...]; le-am restituit imobilele. Dar de aici înainte să le dăm privilegiile evreilor, față de români? Până când și

sub ce titlu? [...] Mai mult nu suntem obligați să facem. Nu mă oblig să fac de aici înainte mai multe față de evrei decât față de alți cetățeni români. După ce i-am reintegrat în drepturile lor să nu-mi pretindă nici un privilegiu pentru faptul că sunt evrei. M-am întors acum din provincie cu o hotărâre fermă. Am văzut acolo cafenelele pline numai de evrei. Fac apel la conducătorii evreilor să pună capăt unei situații care nu mai poate dăinui. La Lugoj, la Timișoara, la Oradea este groaznic ce se întâmplă. Evreii trăiesc o viață de-a dreptul scandaloasă. Se creează în provincie și chiar aici o atmosferă care deservește însăși evreilor și însăși democrației. Crește buruiana șovinismului și antisemitismului, pe care voiam să le exterminăm și care păreau la un moment dat că au fost exterminate”¹¹. Iar această mostră de discurs nu a rămas singulară în anii aceia; evident, multe din aspectele sugerate, a „parazitismului” evreiesc îndeosebi, făcând parte din mai vechea panoplie a stereotipiilor create pe seama acestora.

Iar contextul pare lesne explicabil, mulți evrei reușind să se relanseze în afaceri, îndeosebi în comerț, profitând de penuria de produse. Faptul – alimentat și de mai vechile porniri antisemite – a generat imaginea că evreii sunt cauza lipsei de produse pe piață, ei sunt principalii „speculanți” ai vremii, termen utilizat până la obsesie și obiect al unei legislații aspre și umilitoare. Toți aceia acuzați de speculă erau „demascați” și supuși oprobiului public (purtați cu pancarte agățate de gât, expuși în piețe etc), judecați în cadrul unor Tribunale speciale și condamnați la ani grei de închisoare. În acest sens, o mulțime de rapoarte ale poliției și jandarmeriei reliefează „venalitatea” evreilor în stocarea și comercializarea produselor de bază, multe provenite de la organisme evreiești de ajutorare. Alți evrei au reușit să ia în custodie o serie de întreprinderi aflate în patrimoniul Casei de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice, fapt ce a contribuit și el la nemulțumirea autohtonilor. Se uită acum, iar atunci se ignora faptul că, la finele războiului, existau grave probleme sociale, iar această masă enormă de evrei – marcați evident de suferințele deportării și traumele

¹¹ *Arh. St. București, Președinția Consiliului de Miniștri. Stenograme, dos. 10/1945, f. 36-37.*

Holocaustului – încerca să revină la o viață normală, în condițiile în care nu făceau altceva decât să-și recapete ceea ce li se luase odată cu nedreapta legislație antisemită începută încă din 1938.

În acest context, nici Marianne Kardos nu putea fi prea „iubită”, regăsindu-și soțul acasă teafăr și cu un cabinet stomatologic prosper, cu o casă și bunuri păstrate intacte, dar într-o atmosferă în care se producea și „demascarea” și pedepsirea vechilor colaboratori cu autoritățile antonesciene sau, în cazul de față, administrația horthystă din nord-vestul Transilvaniei, ori cu conducerile lagărelor de concentrare naziste. Însă toată această atmosferă nu poate fi disociată de faptul că nu puțini evrei, unii din ei chiar vechi lideri care au dus greul comunității în anii persecuțiilor și ai Holocaustului, au fost tratați „compromiși” și îndepărtați, în locul lor apărând alți conducători de opinie, înregistrați în Partidul Comunist sau obedienți acestuia. Or, tatăl Mariannei fusese juristul comunității israelite clujene în perioada interbelică, iar, în plus, familia acestuia era dominată de ortodoxismul evreiesc, fiind antisioniști, dar extrem de credincioși, aplecați spre studiul Torei și a Talmudului, ceea ce nu mai cadra cu ateismul impus de comuniști ori cu agnosticismul multor evrei reveniți din lagărele de concentrare.

Chiar dacă, în toamna lui 1945, dosarul Mariannei Kardos a fost casat din lipsă de probe ori cu mărturii neconvingătoare, după alți patru ani a fost redeschis, de data asta la București, unde a și fost întemnițată în timp ce era supusă interogatoriilor, totul petrecându-se rapid, în paralel cu alte procese intentate unor evrei sau evreice, tot pe temeiul unor denunțuri de „colaboraționism”. Trebuiau, astfel, compromiși tot mai mulți israeliți, în cadrul unei campanii bine puse la punct și cu substrat antisionist, între 1948 și 1950 fiind arestați și condamnați sub diverse pretexte o serie de lideri ai comunității. De exemplu, Moise Goldstein, președintele Universității Populare „Dr. Niemirower” și secretar general al Uniunii Sinagogilor Ortodoxe, a fost condamnat la doi ani închisoare (la 22 noiembrie 1948) pentru că a colectat fonduri fără autorizație. Conducătorului organizației „Hao-ved Haționi” din Brăila i se „fabrică” un dosar conform căruia acesta ar fi fost înainte de război agent al fostei Siguranțe, divulgând mai mulți comuniști. Din acest motiv este arestat la 2 decembrie 1948. Avram Hahamu, fostul președinte al comunității evreiești din Iași, iar după

1945 conducătorul organizației sioniste „Mizrahi”, este denunțat pentru presupusul colaboraționism din anii războiului¹². La Constanța, în februarie 1950, Comitetul Democratic Evreiesc (CDE) local a „demascat” în cadrul unei ședințe mai multe „elemente naționaliste burgheze evreiești”, precum Avram Bercovici (fostul președinte al Centralei Evreilor din Constanța), Gherș Golgenkranz (mare comerciant), Solomon Israel (mare industriaș), Marcel Sternberg¹³. În mai 1950 au loc la Târgu Mureș ședințe publice ale CDE de „demascare” a unor sioniști precum Marc Ludovic, chiar secretarul CDE din localitate, Șt. Fekete (comerciant, „demascat” de profesorul universitar Iosif Spilman), Matin Tihany (avocat), Maurițiu Berner (medic) ș.a.¹⁴. În iunie 1949 au fost „demascați” și arestați conducătorii sioniști de la Centrul de recalificare profesională din București, în frunte cu Willy (Zeev) Lazarovici, liderul organizației „Hașomer Hațair”. Sionistul Aurel Rozei-Rosenberg era pe lista sabotajilor canalului Dunăre-Marea Neagră – iar exemplele ar putea continua încă pe mai multe pagini¹⁵.

În acest context, prin sentința nr. 3320 din 20 decembrie 1950 a Curții București, Secția II Penală, și prin decizia nr. 538 din 5 martie 1951 a Curții Supreme, Secția Penală, Marianne Kardos a fost condamnată la trei ani de închisoare și confiscarea totală a averii, pentru crimă împotriva umanității, prevăzută în art. 3, lit. a și f, și art. 4 din Legea nr. 207/1948.

Nu stă în intenția noastră de a relata aici și acum despre anii detenției în închisorile comuniste, deși s-ar cuveni o comparație cu perioada petrecută în lagărele naziste, pentru că destinul Mariannei Kardos a

¹² „Unirea”, IV, 1948, nr. 191 (8 decembrie), p. 4.

¹³ *Ibidem*, VI, 1950, nr. 305 (8 februarie), p. 1.

¹⁴ *Ibidem*, VI, 1950, nr. 334 (27 mai), p. 1.

¹⁵ Pentru contextul politic vezi Liviu Rotman, *Romanian Jewry. The first decade after the Holocaust*, în vol. *The tragedy of Romanian Jewry*, ed. R. Braham, New York, Columbia University Press, 1994, p. 287-331; idem, *The Politics of the Communist Regime concerning the Jews: Contradictions, Ambivalence and Misunderstanding (1945-1953)*, în vol. *The Jews in the Romanian History*, Papers from the International Symposium, coord. Ion Stanciu, București, Edit. Silex, 1996, p. 230-240; Hildrun Glass, *Minderheit zwischen zwei Diktaturen. Zur Geschichte der Juden in Rumänien, 1944-1949*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2002.

fost „supraviețuirea”. Iar acum un an i-a fost dat să împlinească un secol de existență, traversând două războaie mondiale și mai multe regimuri politice, după anii de închisoare revenind la Cluj, fiind ceva mai mult de un deceniu profesor de Talmud Tora în cadrul Comunității evreiești din Cluj. Abia la 9 iunie 1997, în ședința publică a Curții Supreme de Justiție (vicepreședinte Leonida Pastor, iar ca judecători V. Boroș, Em. Gherguț, L. Giurgiu, N. Ionescu, Florica Palaghiciuc, Florica Robescu, I. Tiucă și Ov. Zărnescu), sentința de mai sus – executată în totalitate – a fost casată în urma recursului în anulare declarat de procurorul general al României, înlăturându-se și pedeapsa complementară a confiscării totale a averii. La începutul anului 2000, imobilul reprimat în proprietate de Mariana Kardos constând din patru apartamente situate în zona centrală a orașului Cluj, din care – cu dreptul de uzufruct viager – unul este ocupat de donatoare, a fost donat de aceasta Federației Comunităților Evreiești din România.

*

Cazul prezentat aici ne aduce în atenție nevoia aprofundării a cel puțin două direcții ce țin de istoriografia Holocaustului, una vizând prezența medicilor în lagărele de concentrare naziste, începând cu firava asistență medicală și până la teribilele experimente „pseudo-științifice”, cealaltă privind destinul post-Holocaust al medicilor deținuți, cu o privire specială asupra manipulării „biografiei” acestora de către regimurile comuniste din Europa centrală și de răsărit. Aspectul din urmă este unul plin de capcane analitice, chiar dacă, în anii imediat următori, sfârșitului celui de-al doilea război mondial subiectul a fost îndelung dezbătut, încă sub impresia evenimentelor de atunci și a emoțiilor de moment.

Fără a intra aici în detalii, nu trebuie uitat faptul că într-un lagăr de concentrare deținuții erau puternic ierarhizați, într-o schemă destul de complexă, ce mergea de la motivul internării și până la funcțiile îndeplinite aici, peste aceasta suprapunându-se competiția dintre diverse categorii de deținuți pentru a accede la poziții de gestiune ori servicii, care le puteau procura anumite avantaje (o muncă mai ușoară, hrană suplimentară, acces la apă, un pat mai bun, țigări, o relație cât de cât mai lejeră cu gardienii etc.), oferindu-li-se astfel șanse în plus de supraviețuire. În toată această schemă polivalentă funcționa și o ierarhie

oficială, în care evreii și țiganii se aflau pe ultimul loc, în vreme ce criminalii și internații politici de origine germană se aflau în top, pentru că naționalitatea conferea și ea un motiv de diferențiere suplimentară.

Dintr-o altă perspectivă, lagărele funcționau și printr-un sistem specific de autogestiune, pentru diversele activități auxiliare fiind recrutați deținuți cu anumite competențe. Asta nu înseamnă că aceștia erau niște „privilegiați”, riscurile existând mereu și pretutindeni, deși o categorie foarte restrânsă (poate cel mult 1%) erau considerați de ceilalți drept „fericiți ai soartei”, de rang superior, printre aceștia aflându-se și medicii.

Într-un asemenea mozaic complex – prezentat aici extrem de rudimentar – devine firească apariția atitudinilor de simpatie sau antipatie în relația dintre internați, pentru că în mod obiectiv fiecare deținut s-a găsit într-un mediu în care dominantă era concurența pentru supraviețuire, ceea ce genera judecăți, evaluări, strategii, acțiuni. Până și cei care invocă în mărturiile lor ulterioare acțiunea unei conduite „morale” – reproșând altora lipsa acesteia – nu au făcut altceva decât să mascheze aceeași concurență vitală, pentru că – în cazul „denunțătoarelor” Mariannei Kardos – rezidă evidenta dorință de a se fi bucurat de minima protecție pe motive medicale, din varii rațiuni, asistență refuzată sau minim acordată. Evident, nu avem la îndemână foile medicale de observație pentru a judeca veridicitatea acuzațiilor, dar comparând depozițiile acuzatoarelor cu ale martorilor apărării, rezultă evidenta confruntare cu primejdia și dorința de a supraviețui, cele dintâi reușind acest lucru, pentru a depune mai apoi mărturie.

În tot acest mecanism în care opțiunile sunt mereu contestate de cineva trebuie subliniat, totuși, faptul că Marianne Kardos nu a făcut parte din categoria acelor medici deținuți care au luat parte activă la selecția pentru viață sau moarte, așa cum s-a întâmplat în alte câteva cazuri. Ella Klein, bunăoară, a fost acuzată de complicitate cu SS și condamnată la moarte după război în Cehoslovacia, pentru că a lucrat într-un bloc spitalicesc și ar fi participat deschis la preselecțiile

pentru camerele de gazare¹⁶. Margareta Glas-Larson, ale cărei mărturii ulterioare¹⁷ au generat reflecții și dezbateri interesante în istoriografia Holocaustului.¹⁸

Dimpotrivă, viața Mariannei Kardos a fost pusă mereu în primejdie în condițiile în care lucra într-un permanent focar de infecție, fiind, deja, un lucru cunoscut faptul că lipsa de igienă și epidemiile au constituit mereu un pericol, nu doar pentru deținuți, ci și pentru gărzile SS și chiar pentru locuitorii din apropierea lagărelor de concentrare. Deși viața îi atârna mereu de un fir de păr, aceste realități i-au conferit uneori și un soi de libertate în a încălca regulile impuse de comandanți, în sensul că a putut interna în barăcile sanitare și dublul permis, nu de puține ori naziștii evitând să inspecteze asemenea stabilimente, apreciindu-le ca focare sigure de îmbolnăvire.

Pe de altă parte, prin analiza cazului de față se pune în discuție și problema „legalismului meticulos”, dilemă din care aproape că nu mai putem ieși (să ne aducem aminte de securiștii buni și cei răi, de activiștii de partid, de expresia că s-a acceptat colaborarea ca să nu lase pe alții mai răi să o facă etc.). Confruntată zi și noapte cu priverile și angoasa morții, Marianne Kardos – caracterizată pentru perioada de atunci ca fiind de o oarecare fragilitate fizică, la care trebuie să adăugăm și una psihică (proprie oricărui deportat) – a trebuit să dea dovadă de o anumită duritate în raporturile umane, îndeosebi cu ceilalți deținuți, generată tocmai de imposibilitatea sau dificultatea de a găsi o rezolvare a solicitărilor tuturor celor care apelau la ea. Pentru că în cazul lagărelor naziste, ca și în acela al închisorilor comuniste, este dificil a afla reperatele supraviețuirii în demnitate, după canoanele noastre morale. Poate de aceea nici nu avem de-a face cu prea mulți eroi în aceste împrejurări, dominante fiind mai curând sentimentele de

¹⁶ Vezi E. Lingens, *Eine Frau im Konzentrationslager*, Wien, Europa Verlag, 1966, p. 27-29.

¹⁷ Margareta Glas-Larson, *Ich will reden. Tragik und Banalität des Überlebens in Theresienstadt und Auschwitz*, Wien, Molden, 1981.

¹⁸ Vezi Gerhard Botz, Michael Pollak, Margareta Glas-Larsson, *Survivre dans un camp de concentration*, în „Actes de la recherche en sciences sociales”, Vol. 41, février 1982, p. 3-28.

culpabilitate, îndeosebi tăcerea, mulți supraviețuitori manifestând un comportament cu o tragică contradicție: pe de o parte de a se bucura că au rămas în viață, iar pe de alta de a se interoga de ce ei și nu alții, de ce au dispărut apropiații cei dragi (părinți, soți, copiii etc.), de ce călăii mai sunt încă în viață!

Această postură a constituit, probabil, cea mai teribilă tortură și pentru Marianne Kardos. Poate și de aceea, odată revenită la Cluj și după executarea unei condamnări, nu a mai profesat niciodată meseria de medic, ci s-a dedicat cultivării mozaismului în cadrul comunității evreiești de aici, pentru a-l face cunoscut pe cel Atotputernic.